

הכול תלוי בנקודת הראות: דרכו של בן-גוריון בשנות הארבעים

אביתר פריזל

שבתי טבת, קנאת דוד: חיי דוד בן-גוריון, כרך ד, שוקן, ירושלים ותל-אביב, תשס"ה, 1062 עמודים.

אי אפשר לטעון כנגד ספרו של שבתי טבת כי מרוב עצים לא רואים את היער. אף שאלף עמודי הכרך מכסים רק ארבע שנים בחייו של בן-גוריון, מ-1942 עד סוף 1946 (וגם אלה לא בשלמות: ועידת בילטמור במאי 1942 והמחלוקת עם חיים וייצמן אינם נכללים בכרך זה), שומר טבת בקלות אלגנטית על ראיית התמונה הכוללת. הוא אינו מהסס לקפוץ מן הממד הכרונולוגי אל הממד הנושאי, דבר שעשוי היה לשבש ולבלבל את הסיפור אצל מחבר פחות מנוסה. עניינים דוגמת הוויכוח עם סיעה ב', או הפנייה לקו ה'אקטיביסטי' כלפי הבריטים או היחסים עם אישים שונים זוכים לתיאור מרחיב, מעבר למסגרת הזמן הנתונה, מבלי שתיחלש שליטת המחבר על המסגרת כולה. עבודתו של טבת אינה מביאה רק את סיפורו של בן-גוריון. נאמן לשיטה שקבע בכרכים הקודמים של הביוגרפיה, הוא מטפל בהרחבה (אם כי באופן סלקטיבי) בתולדות התנועה הציונית והיישוב. לדוגמה, תיאור הקונגרס הציוני הכ"ב ב-1946 משתרע על פני כשלושים עמוד, ומציג את הניתוח המלא ביותר הקיים היום בספרות ההיסטורית. לפנינו חוליה נוספת, רביעית במספר, של מפעל אינטלקטואלי הממזג מחקר היסטורי מעמיק עם עוצמה ספרותית מרשימה. טבת מחזיר את הקורא שישים שנה אחורה, לשנות הארבעים של המאה העשרים, ומציעיד אותו יחד עם בן-גוריון, עמוד אחר עמוד, פרק אחר פרק, בדרך הקשה ומלאת הטלטולים של התנועה, היישוב והעם בימים ההם – הישג הראוי למלוא ההערכה. יחד עם הכרכים הקודמים, הכרך הנוכחי יעמוד כבסיס וכאתגר לכל מחקר על בן-גוריון ותקופתו.

להצלחתו של טבת יש מחיר: זו היסטוריה 'פנימית' מאוד, ל-initiated, יודעי ח"ן – ונראה שרבים מאתנו הם כאלה. להזכיר שלפי קנה המידה של העולם הגדול מדובר

בפרק היסטורי זעיר, כמעט בתולדות כת: היישוב היהודי בארץ, על כ-600,000 תושביו, תנועת העבודה שבתוכו, והתנועה הציונית שעוטפת אותם עטיפה רופפת. בן-גוריון וחבריו, לפי תיאורו של טבת, חיים בעולם סגור למדי. קורא שאינו בקיא בהקשרים של הסיפור לא ידע מתוך הספר שבארץ חי רוב ערבי, שיש בה אוכלוסייה נוצרית ניכרת, שארץ ישראל נשלטת בידי הבריטים. בן-גוריון ושותפיו, כך מתקבל הרושם, מתעלמים לא רק מן הסביבה הלא-יהודית, אלא גם מן הסביבה היהודית שאינה חלק מתנועתם. אין בספר אזכור של החרדים, שהיו חלק מן הנוף האנושי הירושלמי אשר קשה היה לא להיות מודע לו. גם המחנה האזרחי הרחב, לדוגמה תל-אביב והחיים הפתוחים שבה, כאילו לא קיימים.

שני נושאים בולטים בהיעדרותם בספר. האחד הוא 'השאלה הערבית'. לא רק שהערבים אינם נזכרים אלא שהם אינם נושא להתייחסות מדינית – לא אלה שבארץ ולא אלה שבאזור. נראה כאילו השאלה הערבית נמחקת באותה עת מתודעתם של בן-גוריון ובני שיחו. הנושא השני הוא השאלה ה'סוציאלית': כל היוזמות, הדיונים והחיכוכים של בן-גוריון עם חבריו ויריביו במחנה השמאל נעים סביב עניינים שאפשר להגדירם כ'לאומיים': המדיניות הבריטית בארץ ישראל, החתירה להתעצמות מדינית, חלוקת הארץ, המאבק המזוין העומד בפתח. על סוציאליזם וההתיישבות העובדת או על מבנה החברה היהודית בארץ ישראל – נושא שהיה בוודאי רלוונטי, לנוכח התכניות להקמת מדינה יהודית בעתיד בקרוב – אין אנו מוצאים בספרו של טבת כמעט כלום.

מעמדו המדיני של בן-גוריון בשנים הנדונות עדיין צנוע למדי. הוא אינו מנהיג התנועה הציונית. בראשה עומד חיים וייצמן, ואיש אחר – אבא הלל סילבר – קם והופיע כמועמד פוטנציאלי המתחרה על מקום הבכורה. בן-גוריון הנו הדמות המרכזית במפא"י, אך גם כאן מעמדו אינו חד-משמעי: זו היא מפא"י מוקטנת, בעקבות הפילוג של 1942-1944, ואנו נמצאים אחרי פטירתם של ברל כצנלסון ואליהו גולומב, אשר יחד עם בן-גוריון, או במקביל לו, הנהיגו את החלק הנותר של מפא"י לאחר פרישת סיעה ב'. אולם פריבילגיה של היסטוריון היא אפשרותו להעריך שכבת זמן אחת של העבר מתוך ידיעה של המתרחש בשכבת הזמן הבאה, וטבת עושה שימוש מלא בפריבילגיה זו. בתיאורו, בן-גוריון הוא המנהיג המיועד להוביל את התנועה, את היישוב ואת העם לתקומת ישראל: 'ימים יוכיחו שבן-גוריון צדק בתביעתו להחליף את וייצמן. רק מנהיג בעל תכונות מיוחדות, הרואה את הנולד, היה מסוגל לנצל את צירוף הנסיבות – השואה והסדר העולמי החדש אחרי המלחמה – ולהפיק מהחורבן הלאומי את הגשמתה של תקוות העם' (עמ' 116-117). לפי קנה מידה זה מעריך טבת לא רק את וייצמן, אלא גם מנהיגים אחרים במפא"י ובתנועה הציונית. לאישים אלה חשיבות משנית בספר, וכאשר טבת מטפל בהם באריכות הם נושא להתייחסות ביקורתית, עם קורטוב של זלזול. כך ביחס למשה סנה (עמ' 540-542), ובמיוחד ביחס לנחום גולדמן

(עמ' 818-819). לואי ליפסקי, אחת הדמויות המקוריות והעצמאיות בציונות האמריקנית, מתואר כנושא כליו של וייצמן (עמ' 783). הערכה שקולה יותר יש כלפי אבא הלל סילבר (פרק 28), אם כי גם הוא מתואר כגס רוח ורודן. דווקא סילבר ראוי היה להתבוננות נוספת: עם כל הבדלי הרקע האישי והציבורי בינו לבין בן-גוריון, נדמה שבזירה הציונית לא הייתה דמות הדומה יותר לבן-גוריון מבחינת הפרופיל האנושי, לחיוב ולשלילה.¹

תיאורים נחרצים מאין אלה – בן-גוריון ברמה אחת, כל האישים האחרים ברמה אחרת – עלולים היו ליצור טעם של חד-ממדיות, אך טבת הסופר וההיסטוריון הוא מקצועי דיו כדי להימנע מפגם זה. בניתוחו יש שפע עדויות המצביעות גם על חולשותיו של בן-גוריון, ומהן אנו לומדים עד כמה מעמדו ומהלכיו באותן שנים לא הבטיחו דבר לגבי הבאות. שתי דוגמאות: טבת מציין שכצנלסון, לא אחר, מפקפק ביכולתו של בן-גוריון להנהיג את התנועה בימים הקשים של מלחמת העולם השנייה (עמ' 128). עוד הוא מספר איך אבא הלל סילבר, בעת ביקורו של בן-גוריון בארצות הברית באוקטובר-נובמבר 1946, מרשה לעצמו להתעלם ממנו ואינו מתקשר אליו – דבר זה קורה רק כשנה וחצי לפני הקמת המדינה (עמ' 846-849). לכאורה, סימנים למעמדו המוגבל של בן-גוריון, אך אצל טבת הם נעשים לעדויות הפוכות, המוסיפות עומק להישג העל-אנושי כמעט של הגיבור.

אלא שאבני הנגף בדרכו של בן-גוריון הן רבות מדי, ודורשות הסברים נוספים. לדוגמה, מה לגבי מריבותיו? לפנינו אדם עקשן ורגזן, שלכאורה רב למען הריב, שאינו מסוגל להבחין בין עיקר לטפל, שאינו מוכן לשתף פעולה עם בעל דעה אחרת, ומסתכסך על כל נושא עם כולם: וייצמן, אליעזר קפלן, גולומב, אנשי הפועל הצעיר לשעבר, ד'בוטנסקי, סילבר, טבנקין. טבת מודע היטב לבעיה זו. אכן, 'דוד בן-גוריון היה איש ריב'. ובהמשך:

הרקע הבווער, מצוקת הזמן, הקמת מדינה יהודית בחלקה של ארץ-ישראל, המאבק ועוד [...] הרקע לריב היה אפוא נרחב, עמוק וסוער, ובן-גוריון לא היה מוכן – או לא היה יכול – לוותר על אף ריב. על כן רב לא רק עם מי שלא קיבלו כמותו את עקרון מצוקת הזמן והתנגדו לחלוקה של ארץ-ישראל, טבנקין וז'בוטנסקי בראשם, אלא גם עם ברל צנלסון, חברו הקרוב ושותפו להנהגת מפא"י, עם אליהו גולומב, וכמובן עם אבא הלל סילבר (עמ' 5, 7).

1 לראייה השוואתית שונה של שני האישים ראו, Anita Shapira, 'Silver and Ben-Gurion: Two Types of Leadership', *The Journal of Israeli History*, Vol. 17, No. 1 (Spring 1996), pp. 33-44

שותפיו הקרובים של בן-גוריון לא היו מסכימים לדעה מעין זו. שעה שמצב היהודים כה מחריד, מתמרמר כצנלסון, מאלץ בן-גוריון את חבריו לעסוק בהבלים: 'הציונות כולה עומדת על פי תהום ועם כל חשיבות הפרובלמה של וייצמן, יש כרגע פרובלמות הרבה יותר חשובות' (עמ' 127). לא ניתן לדבר עם בן-גוריון בהגיון, התלונן שרתוק אצל מקורביו ב-1945, כי כל אי-הסכמה קטנה מתנפחת מיד לבעיה גדולה (עמ' 691). אולם בתיאורו של טבת, התנהגותו של בן-גוריון אינה בכחינת פגם פסיכולוגי, אלא אות נאמנה של המצוקה הכללית. בן-גוריון הוא הראי הנאמן של ייסורי הזמן וסמל למאמץ הנואש לפרוץ את מחסומי החנק המאיימים על האומה.

החמור מבין המשברים הפנימיים במחנהו של בן-גוריון היה בוודאי הפילוג הזוחל במפא"י בין השנים 1942-1944. הדעה הכללית הייתה שהפילוג הוא אסון לתנועת העבודה הארצישראלית. אין ספק שמותו של צנלסון, שנפטר משבץ ימים ספורים לאחר שהפילוג נעשה לעובדה סופית, הושפע מכך.² טבת, המטפל באריכות בסוגיה זו (פרקים 1-3), מראה שבין הסיבות השונות למחלוקת בתוך מפא"י היה משקל רב, ואולי אף מכריע, להסתייגות ראשי הקיבוץ המאוחד, ובמיוחד טבנקין, מתכנית בילטמור, שאושרה בוועידה ציונית בניו יורק, במאי 1942. הסעיף העיקרי של התכנית (מס' 8) קבע שלאחר הניצחון במלחמה [...] ארץ-ישראל תוקם (be established) כקומונוולט יהודי בתוך המבנה של עולם דמוקראטי חדש.³ על אף צערו על הפילוג המתהווה, קיבל אותו בן-גוריון כמציאות שצריך לחיות עמה. 'בן-גוריון לא השאיר שום ספק', מציין טבת, כי 'אין תועלת במפלגה גדולה אם היא שסועה ומפוררת מבפנים' (עמ' 16). לא בן-גוריון ולא טבת מתייחסים לשאלה הנשאלת מאליה: איך להסביר שחלקים נכבדים בתנועת העבודה הארצישראלית התנגדו עד כדי כך להתעצמות המדינית של הבית היהודי הלאומי – וזאת בניסיונות של שנות הארבעים?

נושא אחר: בן-גוריון אמנם התרכז במשבר ההולך ומחמיר עם הבריטים, אך לא נראה שהוא גיבש עמדה לגבי בעיות אחרות במדיניות החוץ הציונית. טבת אינו מביא עדות על כך שהוא הבין את השינויים (רובם לחומרה) שחלו במעמדה הבינלאומי של הסוכנות היהודית בעקבות הקמת ארגון האומות המאוחדות ב-1945.⁴ על אף נסיעותיו התכופות לארצות הברית, לא נראה שהוא גיבש עמדה ברורה, לנוכח ערעור ההבנות

2 ראו, אניטה שפירא, ברל: ביוגרפיה, תל-אביב 1980, כרך ב, עמ' 700-708.

3 *Book of Documents submitted to the General Assembly of the United Nations. The Jewish Agency for Palestine: New York, May 1947*, pp. 226-227

4 נחום גולדמן אמנם התייחס לשאלה זו בדו"חות ובמכתבים, אך לא נראה שבן-גוריון קלט את המסר. ראו דו"ח מ-25.6.1945 ומכתב אל בן-גוריון מ-18.9.1945, ותשובתו ב-27.9.1945 אצל Yehoshua Freundlich (ed.), *Political Documents of the Jewish Agency, vol. I, May 1945-December 1946*, Jerusalem 1996, pp. 62-67, 115-117, 141-142

המדיניות עם בריטניה הגדולה, על הקמת קשר אלטרנטיבי עם מעצמה אחרת.⁵ ביוני 1943 אמנם נוסד רשמית משרד של הסוכנות היהודית בווישינגטון (ביוזמת וייצמן), אך לא נראה שראשי התנועה, ובן-גוריון ביניהם, גילו תפיסה אסטרטגית ביחס ליצירת מערכת יחסים מסודרת בין הנהלת הסוכנות היהודית לבין הממשל האמריקני. סילבר שמר בקנאות על הזירה הציבורית האמריקנית כנחלת AZEC, מועצת החירום הציונית האמריקנית (כלומר, נחלתו של סילבר עצמו). בצעדיו מול הממשל האמריקני ביקש להשיג הישגים טקטיים ולא הייתה ראייה ארוכת טווח השואפת לבנות קשר אסטרטגי בין התנועה הציונית לבין ארצות הברית. רק שנים מאוחר יותר עתידה הייתה להתפתח תפיסה בכיוון זה.

אין לצפות שמנהיג פוליטי יהיה מודע לכל נתון ולכל אפשרות הגלומים בזמנו ובשדה פעולתו, וטבת אכן אינו מציג את בן-גוריון באור כזה. אולם שאלות נשאלות על הרקע ההיסטורי של סיפורו, כלומר על דרכם של התנועה הציונית ושל היישוב בשנים הנדונות. תפיסתו ההיסטורית של טבת היא התפיסה המקובלת בקונסנזוס הישראלי, לפיה היה כיוון והיגיון בצעדיה של התנועה הציונית ושל מנהיגותה בשנות הארבעים הסוערות, גם אם בפרטי הפעולה הציונית היו סתירות. על פי תפיסה זו, התנועה הציונית והיישוב דחו את מדיניות הספר הלבן וקמו נגד הבריטים. העם והיישוב הגיבו לשואה לפי הנוסחה בסיסמה 'מחורבן לתקומה', ובמאי 1948 הקימו את מדינת ישראל. בקונסטרוקציה היסטוריוציסטית מעין זו יש מקום – ואפילו צורך – במנהיג היודע לקרוא את מפת האירועים על סימוניה הגלויים והנסתרים, והמנווט את התנועה ואת העם ליעד הנשגב. עבור טבת ורבים אחרים האיש הזה היה דוד בן-גוריון.

ובכל זאת, שמא בני הזמן ההוא, וראשי התנועה הציונית בתוכם, לא תמיד פירשו נכון את רצף המאורעות? שמא הבינו את חלקם אך לא את כולם? אולי במקרים רבים לא הייתה כלל מדיניות ציונית ברורה? וגרוע מזה, אולי היו צעדים של ראשי התנועה שהזיקו למפעל הציוני יותר מאשר קידמו אותו? הלא בשעה ידועה – הקיץ של 1946 – נראה היה כאילו אזלו כל האופציות של המדיניות הציונית. טבת חוזר שוב ושוב לחודשים אלה, ותיאורו האמביוולנטי משקף היטב את המצב הקשה של גיבורו בתוך איבוד העשתונות הכללי. בן-גוריון נקלע ל'מבוכה כמותה לא ידע אי-פעם. עתה, כאשר יכול לכאורה לבחור בין אפשרויות שונות, היה מצבו, למרבה האירוניה, קשה ממצבו בתקופת השואה, כשלפני העם היהודי והתנועה הציונית לא עמדו שום אפשרויות'.⁶ ואכן, באותם ימים ממש הביא 'הקו האקטיביסטי' נגד הבריטים, שבן-גוריון היה

5 על נושא זה ראו, Jehuda Reinharz, *Zionism and the Great Powers: A Century of Foreign Policy*, The Leo Back Memorial Lecture, Vol. 38, New York 1994

6 טבת, קנאת דוד, כרך ד, עמ' 798, ולעומת זאת, תיאורים שונים על בן-גוריון בעת הזו בעמ' 707, 809.

מיוזמיו העיקריים (פרק 21), את 'השבת השחורה', והוא עצמו ניצל ממאסר רק כיוון ששהה אותה עת בפריס; פיצוץ מלון מלך דוד בירושלים בידי האצ"ל העלה את הצל הקודר של מכת נגד בריטית, שעלולה הייתה לזרוע הרס בישוב; ובאופק ריחף האיום של תכנית מוריסון-גריידי. כל זה 'נפל' על תנועה שמנהיגיה היו מסוכסכים בינם לבין עצמם, שבה מחנה שלם, הרביזיוניסטים, נמצא בחוץ, ומחנה אחר, סיעה ב' והקיבוץ המאוחד, זה עתה פרש ממפא"י. בן-גוריון כלל לא נראה אז כאחד 'הרואה את הנולד, המסוגל לנצל את צירוף הנסיבות' (עמ' 705-706), או כמנהיג ש'שמר בקנאות על חופש התמרון שלו' (עמ' 707), אלא כאדם שהגיע למבוי סתום.

אולי תיאור דרכה של התנועה הציונית בשנים 1942-1946 מזווית שונה במקצת יסביר טוב יותר כמה מן הסתירות המתגלות בסיפור הציוני הקלאסי. אם כך, גם דרכו של בן-גוריון תיראה באור אחר. לזכותו של טבת ייאמר שרוב החומר לסיפור אלטרנטיבי זה נמצא בעבודתו, אם כי יש לשנות את הדגשיו.

***

המאורע אשר השפיע ועיצב את המדיניות הציונית בשנים הנדונות יותר מכל התרחשות אחרת היה הספר הלבן של מאי 1939. בן-גוריון (ובפחות נחרצות, גם וייצמן) פירש את המסמך – בצדק, כפי שהסתבר – פירוש שלילי ומרחיק לכת. בעיניו, הספר הלבן שם קץ ליחסים המיוחדים בין התנועה הציונית לבין בריטניה הגדולה, שהיו מבוססים על הצהרת בלפור ומצאו ביטוי משפטי בינלאומי בנוסח המנדט לארץ ישראל, שאושר על ידי חבר הלאומים ביולי 1922. בהתאם למדיניות הבריטית החדשה, בתוך עשר שנים עשוי היה לקום משטר עצמאי בארץ ישראל – שיהיה, למעשה, מדינה ערבית עם מיעוט יהודי. התגובה הציונית המתבקשת הייתה לחתור לעצמאות יהודית בארץ ישראל. בן-גוריון דיבר מפורשות על הפתרון הזה כבר בקונגרס הציוני ה"א באוגוסט 1939: 'הספר הלבן יצר חלל ריק במנדט. לגבי דדנו אין "הספר הלבן" קיים בשום צורה, בשום תנאי, ובשום פרוש. לגבי דדנו יש כאן רק חלל שנוצר במנדט, והחלל צריך להתמלא על ידינו, על ידינו בלבד. [...] אנו עצמנו ולבדנו צריכים להתנהג כאילו היינו המדינה בארץ-ישראל; אנו צריכים להתנהג כך עד שנהיה ולמען שנהיה המדינה בארץ-ישראל'.⁷

וייצמן, שחשב בכיוון דומה, קיווה שמדינה יהודית תקום במסגרת חבר העמים הבריטי,⁸ ואילו בן-גוריון ראה באופק את האפשרות של מאבק עם המעצמה המנדטורית. כך או כך, מדינה יהודית נראתה עתה כפועל יוצא הכרחי של המציאות המדינית החדשה. שניהם, בן-גוריון ווייצמן (ולא רק בן-גוריון, כדעת טבת) היו

7 דוד בן-גוריון, במערכה, תל-אביב 1957, כרך ב, עמ' 188-189, מתוך הפרוטוקול של הקונגרס.

8 ראו, Chaim Weizmann, 'Palestine's Role in the Solution of the Jewish Problem', *Foreign Affairs* (Jan. 1942), pp. 324-338

האדריכלים העיקריים של ההחלטה המרכזית בוועידת בילטמור במאי 1942, שדרשה הקמת קומונוולת יהודי בארץ ישראל אחרי המלחמה.

דבר אחד היה לגבש אסטרטגיה ציונית חדשה. דבר אחר היה להפכה למדיניות ברורה ולהגדיר את הכלים הנחוצים להגשמת היעד החדש ולהקימם. ודבר שלישי, הקשה מכולם, היה לשכנע את התנועה הציונית, על חלקיה השונים, לקבל את התפיסה החדשה ואת הצעדים המשתמעים ממנה.

שני מכשולים הקשו על פניית התנועה הציונית לכיוון חדש, על מרכיביו ההכרחיים: האחד אידאולוגי והשני בעל אופי ארגוני. באשר לבחינה האידאולוגית, בתקופת המנדט הבריטי שלטה ביישוב התפיסה ה'מעשית', אחת התפיסות הקלאסיות במחשבה הציונית: עלייה, בניית תשתית כלכלית, פיתוח הדרגתי של המערכות הלאומיות, ומנקודת הראות של תנועת העבודה – היווצרות דפוסים חברתיים חדשים, שתוארו תחת הכותרת הכוללת 'חברת עובדים'. הגישה המעשית התאימה למציאות בארץ תחת השלטון הבריטי (לפחות עד 1939), קבעה דפוסי מחשבה ועשייה ביישוב והשתרשה עמוק בלב רובם.

כשבן-גוריון חזר לארץ מארצות הברית בסתיו 1942, ובאמתחתו ההחלטות של ועידת בילטמור, הוא נתקל בהתנגדות נמרצת מצד אנשי הקיבוץ המאוחד. עמידתם על הגישה ה'מעשית', שהיוותה יסוד למפעלם ההתיישבותי בארץ, התחברה עם התנגדותם לרעיון חלוקת ארץ ישראל. תכנית בילטמור אמנם כלל לא התייחסה לשאלה זו, אך חלוקת הארץ נראתה בלתי נמנעת עם תקום מדינה יהודית בעתיד הקרוב, כשהיהודים עדיין מהווים מיעוט באוכלוסיית הארץ. עלייה מתמשכת, התיישבות, פיתוח הדרגתי והיווצרות רוב יהודי נחשבו בעיני רבים בתנועת העבודה תנאי מוקדם הכרחי בטרם יפנו היישוב והתנועה הציונית לעצמאות מדינית. טבנקין דיבר על חזון של מדינה יהודית בשני עברי הירדן, 'מהלבנון ועד סיני, מהים עד המדבר' – בכוא העת, לאחר התיישבות יהודית (עמ' 61). בעיניו הייתה ההתיישבות היהודית חשובה יותר מן המדינה, והיא תהיה אפשרית רק במסגרת מנדט בינלאומי. הוא תמך בחלק מן הצעדים המדיניים שבן-גוריון הציע עתה, דוגמת הקו ה'אקטיביסטי' נגד הבריטים, אך כל זה במסגרת תפיסה שנשארה 'ציונית מעשית' ביסודה, ואשר לא השתנתה גם בעקבות התמורות החמורות שחלו בסיטואציה הציונית והיהודית מ-1939 ואילך.⁹ תכנית בילטמור נהפכה עתה לסלע מחלוקת בתנועת העבודה הארצישראלית ולאחד הגורמים העיקריים לתסיסה בתוך מפא"י, שעתידיה הייתה להסתיים בפילוג.

ובאשר לפן הארגוני: המפנה של האסטרטגיה ציונית מן הכיוון ה'מעשי' אל הכיוון ה'פוליטי', כלומר, מהתפתחות למאבק, דרש דפוסי מחשבה וכלי פעולה שלא היו קיימים או שלא היו נהוגים בתנועה הציונית ובמנהיגותה, דוגמת ריכוזיות ארגונית,

9 ראו, ברוך כנרי, טבנקין בארץ-ישראל, רמת אפעל וקריית שדה-בוקר 2003, בעיקר עמ' 505-528.

יכולת הכרעה וסמכות לכפות החלטות. מבנה התנועה ודפוסייה הארגוניים שיקפו היטב את המציאות של ארגון רחב שפעל בקרב יהודים המפוזרים בארצות רבות, מעורים בתרבויות שונות, מושפעים ומוגבלים על ידי מסגרות אזרחיות ומשפטיות למיניהן. מבנה זה שירת את התנועה באופן משביע רצון בשנות המנדט הבריטי, השנים 'המעשיות', אולם לא התאים עוד לעידן שזה עתה נפתח, שדרש החלטות חדות ולעתים קשות. ההסתדרות הציונית העולמית התחלקה לשלושה מוקדי כוח עיקריים (יש לזכור שעד סוף 1946 הרביזיוניסטים לא היו חלק ממנה): וייצמן בלונדון, בן-גוריון (כיושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית וכמנהיג מפא"י) בארץ ואבא הלל סילבר בארצות הברית. אם כולם רבו עם כולם – בין מוקדי הכוח ובתוך המוקדים – היה זה לא רק מפני שאנשים אלה היו בעלי אישיות סכסכנית (ואין להכחיש זאת) אלא בעיקר מפני שאופיה של התנועה הציונית ומבניה לא אפשרו דיון מסודר שיסתיים בהכרעות מחייבות. חלק גדול מן המאבקים הפנימיים, ההתפתרויות החוזרות (בן-גוריון התפטר פעמיים: בפברואר 1940 ובנובמבר 1943; סילבר התפטר שלוש פעמים: באוגוסט 1944, בדצמבר 1944 יחד עם סטיפן וייז, ובאוגוסט 1946) והתמרונים הפוליטיים המוזרים של שנות הארבעים, העידו על חוסר האונים של התנועה שמנהיגיה, ובן-גוריון ביניהם, ניסו להתמודד (ללא הצלחה) עם הפער בין היעדים החדשים לבין הכלים המדיניים והארגוניים שעמדו לרשותם. בטענותיהם של בן-גוריון, וייצמן, סילבר, וייז, נחום גולדמן ורבים אחרים נשמע התסכול בטרם נשמע הכעס.

על אף המגבלות האלה היו בתקופה הנדונה גם הישגים חשובים ליישוב ולתנועה הציונית, אולם אלה היו פרי יוזמה סקטוריאלית או שיקפו נסיבות שאינן קשורות למדיניות הציונית. למשל, הפיתוח הכלכלי המואץ של היישוב בימי המלחמה (נושא שאינו נזכר אצל טבת), אשר שימש תשתית לבאות. דוגמה אחרת היא הכשלת תכנית מוריסון-גריידי בסוף יולי-ראשית אוגוסט 1946. התכנית הציעה לחלק את ארץ ישראל למחוזות אוטונומיים למחצה ובעלי סמכויות מוגבלות, תוך המשך השליטה הבריטית בארץ, פתרון שנראה מנוגד לאינטרסים הציוניים. בטווח ארוך, התברר שהכשלת התכנית לא רק שהייתה חשובה כשלעצמה, אלא השפיעה בסופו של דבר על ההחלטה הבריטית באביב 1947 (החלטה מוטעית, כפי שהסתבר) להעלות את שאלת ארץ ישראל בפני עצרת האו"ם. ביטול תכנית מוריסון-גריידי היה הישג בלעדי כמעט של סילבר ושל מועצת החירום הציונית האמריקנית. חשובה במיוחד הייתה ההחלטה להקים בארץ תשתית לתעשייה צבאית מעודפי התעשייה הצבאית האמריקנית. בצדק ייחס בן-גוריון חשיבות גדולה מאוד למהלך זה, שאותו תיאר מאוחר יותר כאחד משלושת המעשים המרכזיים בחייו – השניים האחרים היו עלייתו ארצה והכרזת המדינה (עמ' 526). טבת מתאר בהרחבה מהלך זה, שעטוף היה בסודיות (פרק 20). דמות מרכזית ביוזמת הרכש היה המהנדס חיים סלבין, אך בן-גוריון הוא שהמריץ את הפעלת הפרויקט. לבסוף יש

להזכיר שרוב היישוב והתנועה הציונית קיבלו את הקו ה'אקטיביסטי' נגד הבריטים, ששוב, בן-גוריון היה נציגו המובהק; אם כי למאבק נגד הבריטים, כך התברר, היה אופי של חרב פיפיות מסוכנת, גם כלפי חוץ וגם כלפי פנים.

כנגד אלה היו בן-גוריון, וכמוהו שאר ראשי התנועה, לכודים בין מדיניות בריטית עוינת למעשה לבין מבניה ודרכי פעולתה של התנועה ציונית, אשר לא סייעו כלל בהתמודדות עם האתגרים החדשים שעמדו לפניה. אין פלא שבפרספקטיבה היסטורית נראה בן-גוריון, וכמוהו גם שותפיו בצמרת הציונית, כמשותקים או כשקועים במאבקים פנימיים שלא קידמו דבר, ומנעו מהם את העיסוק בשאלות מרכזיות במדיניות הציונית. דוגמה טיפוסית לשאלה כזו היא הדיון על חלוקת ארץ ישראל. על אף חשיבותו, הנושא אינו זוכה לטיפול הראוי לו בעבודה הרב ממדית של טבת. בן-גוריון ידע היטב שחלוקת הארץ היא מרכיב בלתי-נמנע, הכרחי אפילו, בחתירתו לעצמאות מדינית. וגם אם לא נשא אותו כסיסמה, הוא לא היה מוכן להכחיש אותו בוויכוח הארוך שהסתיים עם פילוג מפא"י. טבת מתאר באריכות תזכיר של בן-גוריון מיולי 1946, שנשלח לפליקס פרנקפורטר ולאחרים. הוא הציע בו לחלק את תחום המנדט (כלומר, הארץ בשני צדדי הירדן) לשני חלקים, שלהם קרא 'הודה ועבדאלליה' (עמ' 802-804). להתכתבות זו לא היה המשך. עד לאביב 1947, היוזמה הפוליטית המשמעותית היחידה למען חלוקת הארץ הייתה שליחותו של נחום גולדמן בווישינגטון, בראשית אוגוסט 1946. גולדמן עצמו העלה את הרעיון להציג בפני הממשל האמריקני תכנית חלוקה, כחלק מן המאמץ לנטרל את תכנית מוריסון-גריידי, תוך מתיחת ביקורת נוקבת על המדיניות ה'אקטיביסטית' בארץ. הצעתו אושרה בישיבת ההנהלה המורחבת של הסוכנות היהודית, שבראשה ישב בן-גוריון, אך לא ברור מה בדיוק הייתה עמדתו! ליוזמת גולדמן היו תוצאות מסוימות במישור יחסי החוץ של התנועה, אך היא לא קיבלה תמיכה מתמשכת בצמרת הציונית.¹⁰ אצל טבת זוכה הפרשה ליחס של זלזול (פרק 29). באשר לבן-גוריון, קרוב לוודאי שהוא ידע כי אין לרעיון החלוקה סיכוי במערך הכוחות הקיים בתוך התנועה, כשסקטורים רחבים במחנה הציוני, בשמאל ובימין, בארץ ובארצות הברית, מתנגדים לחלוקה – כל זרם מנימוקיו הוא.

דוגמה נוספת לחוסר האונים בתנועה הציונית עולה מן התיאור המפורט מאוד של הקונגרס הציוני הכ"ב בדצמבר 1946. טבת סבור כי הקונגרס מציין שלב מכריע בעלייתו של בן-גוריון למנהיגות התנועה. האומנם? אפשר לראות את הקונגרס, על דיוניו והחלטותיו, גם באור אחר ובצורה ביקורתית הרבה יותר: כהתכנסות הנערכת

10 ראו, Evyatar Friesel, 'Towards partition: The Nahum Goldmann mission in Washington, August 1946', in: Mark A. Raider (ed.), *Nahum Goldmann: Statesman without a State*, Albany, NY, forthcoming in 2006

בסימן האסון, כשחלק גדול מצירי הפוטנציאליים הושמד בשואה, וכקונגרס שאינו מסוגל להעלות כיוון חדש לתנועה, השקועה בהתמודדויות אישיות, המסכות את תשומת הלב מן השאלות הקשות העומדות בפני התנועה. מצב זה מזכיר את דבריו של ברל כצנלסון: '[...] לא רק שאיננו יודעים מה לעשות, אלא אנו מפנים את עצבינו ואת ויכוחינו לעניינים שאין להם שחר ואין להם חשיבות' (עמ' 127).

***

דמותו של בן-גוריון הייתה זוכה לעומק נוסף לו שבתי טבת לא היה מציג את גיבורו כדמות הנישאת על כנפי ההיסטוריה. לא נראה שבן-אנוש אחד מסוגל היה להשתלט על שלושת האתגרים שעמדו בפני מנהיג ציוני בשנות הארבעים של המאה שעברה: לגבש אסטרטגיה מדינית חדשה בעקבות הספר הלבן של 1939, להפנות את התנועה מציונות 'מעשית' לציונות 'פוליטית', ולהביא את שותפיו לקבל את דרכי החשיבה ואת הכלים שנתבקשו מתמורות אלה. ייתכן שבן-גוריון הרחיק לכת יותר מכל דמות אחרת בצמרת התנועה הציונית בהבנת המשימות ובמימושן – אך לא לגבי כל מרכיב ומרכיב, ולא תמיד בדרך הקצרה וההגיונית ביותר. בן-גוריון היה נחרץ בהחלטתו לחתור לעצמאות מדינית ולהכין את התנועה ואת היישוב למטרה זו, כולל ההכנות למאבק מזוין – 'המעשה המרכזי השני' בחייו. הוא לא הבין או לא התעניין בממד יחסי החוץ של המדיניות הציונית, בנושאים כגון הקונסטלציה הבינלאומית החדשה הקשורה בהקמת האו"ם, או חשיבות הקשר עם מעצמה אלטרנטיבית, במקום בריטניה הגדולה. הוא הבין את הנחיצות הבלתי נמנעת של פתרון החלוקה, אך היסס לאמצו, כשהשיקול הטקטי גובר על הנחיצות האסטרטגית. שאלה פתוחה היא מה מידת הנזק שמזגו הרגזן של בן-גוריון ונכונותו למריבות גרמו לתנועה הציונית, לתנועת העבודה ומאוחר יותר למדינת ישראל.

באופן מוצהר כמעט מכין שבתי טבת את הקורא לפרק הבא בחייו של בן-גוריון: ההתרחשויות הדרמטיות של 1947-1948. כל ההיגיון הפנימי של הכרך שלפנינו בנוי על מה שעומד להתרחש, ותלוי בכך. במאי 1947 הצהיר הנציג הסובייטי בפני העצרת הכללית של האו"ם, שברית המועצות עשויה לתמוך בחלוקת הארץ. פתאום הצטייר באופן סיכוי שארגון האומות המאוחדות תאשר הקמת מדינה יהודית בחלק מארץ ישראל. בעקבות זאת חל שינוי מפתיע במדיניות הציונית: נמחק הבדלי הגישות ונשכחו החיכוכים האישיים בתנועה, ללא כל לחץ מבחוץ. כולם התגייסו – הימין והשמאל, תנועת העבודה והרביזיוניסטים, חילונים ודתיים, מצדדי חלוקת ארץ ישראל ומתנגדיה – כולם יחד, כדי להשיג את יעדה המדיני הנשגב של הציונות. בתפנית זו של התנועה הציונית ומנהיגותה, ובכוח הדחף שנתלווה אליה, יש לקחים שטרם הובחרו דיים במחקר ההיסטורי.